

KOMUNIKIMI NDËRLETRAR DHE NDËRKULTUROR

INTERLITERARY AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Mirlinda KRIFCA-BEQIRI¹

¹* Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology „Blazhe Koneski”, University „Ss. Cyril and Methodius“ - Skopje

*Corresponding author e-mail: mirlindakrifca@yahoo.com

Abstract

Cultural studies, based on cultural productions and the way cultural identities are constructed and function, also include literary studies, since culture considers and examines literature as a particular social practice. Albanian literature, like any other literature, needs interliterary and intercultural communication, but above all it needs intracultural communication as the only possibility to better know itself and to present itself to others. Preserving the national spirit and sense allows every literature to maintain its distinctive voice in interliterary and intercultural communication. Being an active part of the process of creating meaning in culture, literature has the possibility, through literary works, to avoid stereotyping by playing an important role in achieving ethical and social goals and by demonstrating its advantages compared to the projections offered by other discourses.

Albanian literature plays a very important role in imagological processes, since the image it offers of the “other” differs significantly from the one that Western Europeans have created about the Balkans and for the Balkans. In the circumstances of globalization, literature as an art, just like culture in general, gains a new connotation in which cultural intercommunication becomes a necessity.

Keywords: *intercultural communication, the self, the other, auto-images, hetero-images.*

Përmbledhje

Studimet kulturore, duke u mbështetur në prodhimet kulturore dhe mënyrën e ndërtimit dhe funksionimit të identiteteve kulturore, përfshijnë në vete edhe studimet letrare, meqë kultura e konsideron dhe shqyrton letërsinë si një praktikë të veçantë shoqërore.

Letërsia shqipe, si çdo letërsi tjetër, ka nevojë për komunikim ndërletrar e ndërkulturor, por para së gjithash ka nevojë për komunikim brendakulturor, si mundësi e vetme për ta njohur më mirë veten dhe për ta prezentuar para të tjerëve. Ruajtja e frymës dhe sensit kombëtar bën që çdo letërsi ta ruajë zërin e saj të veçantë në komunikimin ndërletrar e ndërkulturor. Duke qenë pjesë aktive e procesit të krijimit të kuptimit në kulturë, letërsia ka mundësi që, nëpërmjet të veprave letrare, t'i ik stereotipizimit, duke luajtur rol të rëndësishëm në arritjen e qëllimeve etike dhe sociale dhe duke dëshmuar përparësitë e saj në krahasim me projekcionet e ofruara nga diskursi tjetër.

Letërsia shqipe luan rol shumë të rëndësishëm në proceset imazhologjike, meqë imazhi që ajo ofron mbi *tjetrin* dallon mjaft nga ai që europërendimorët kanë krijuar rreth Ballkanit dhe për Ballkanin. Në rrethana të globalizmit edhe letërsia si art, ashtu si edhe kultura në përgjithësi, fiton një konotacion të ri, në të cilin interkomunikimi kulturor është domosdoshmëri.

Fjalët kyçe: *komunikimi ndërkulturor, vetja, tjetri, auto-imazhet, hetero-imazhet.*

Hyrje

Letërsia, duke qenë vend i estetizimit të memories dhe ndërgjegjes kolektive bëhet pjesë e zinxhirit komunikues, pjesë e intrakomunikimit dhe interkomunikimit kulturor. Kultura si proces i vetëdijësimit të vazhdueshëm të njeriut për veten dhe për botën në të cilën jeton, karakterizohet me një komunikim dhe këmbim të përhershëm, të lirë e spontan të vlerave kulturore mes popujve të mjediseve të ndryshme. Komunikimi kulturor, ashtu si edhe ai letrar, paraqet mundësi për të njohur *veten* dhe *tjetrin*, meqë vetëm në një relacion të tillë çdo kulturë dhe çdo letërsi mund ta kuptojë pozitën që ka në mesin e kulturave apo letërsive tjera.

Komunikimi ndërkulturor

Pavarësisht se gjeneza e nocionit kulturë na kthen në kohën e Ciceronit dhe formulimin e tij *cultura animi*,¹⁸⁶ megjithatë e kemi të njohur se studimet kulturore patën zhvillim të hovshëm, sidomos nga gjysma e dytë e shek. XX. Në zhvillimin e tyre rol të rëndësishëm ka luajtur strukturalizmi frëng i viteve '60, sidomos studimet e Roland Barthes-it (Mitologjia, 1957), si dhe teoria letrare marksiste britanike. Studimet e tilla nisen nga bindja se kultura është shprehje e njerëzve (dëshirave të tyre) dhe njëloj detyrimi mbi njerëzit (kode dhe praktika që duhet përqaftuar).

Studimet kulturore, duke u marrë me prodhimet kulturore dhe mënyrën e ndërtimit dhe funksionimit të identiteteve, tërheqin vëmendjen, pos tjerash edhe për interesin që tregojnë për studimin e identitetit të pakicave të ndryshme, që dallojnë nga kultura më e gjerë në të cilën gjenden. Janë bashkësitë multikulturore ata që ngjallin shpresë për zhvillim të identiteteve të veçanta individuale dhe kolektive, por vetëm nëse nuk vënë mure ndarëse mes dallimeve dhe vetëm nëse nxisin ndërveprim dhe komunikim kulturor të frytshëm, që do të ofronte mundësi të mëdha për grupet sociale dhe për individët, natyrisht nëse bashkëjetesa konsiderohet si përparësi, e jo si mallkim.

Në të kundërtën, mbeten vetëm bashkësi multikulturore në të cilat ekziston bashkëjetesa, por jo edhe ndërkomunikimi që nënkupton, jo vetëm jetesë pranë njëri - tjetrit, por edhe me njëri - tjetrin. Në mjedise të tilla, fatkeqësisht, shpesh, janë më të mëdha gjasat që: *“... të lindin tensione mes kulturave dhe të përkeqësohen konfliktet, në vend të krijimit të matricave të përbashkëta kulturore, që sjellin një integrim kreativ të pjesëve të shoqërisë (por, jo unifikim).”*¹⁸⁷

Studimet kulturore, duke u mbështetur në prodhimet kulturore dhe mënyrën e ndërtimit dhe funksionimit të identiteteve kulturore, përfshijnë në vete edhe studimet letrare, meqë kultura e konsideron dhe shqyrton letërsinë si një praktikë të veçantë shoqërore. Sipas Xh. Kaler-it: *“Letërsia është zhurma e kulturës po ashtu edhe informacioni i saj. Është forca entropike po ashtu edhe kapital kulturor. Ajo është një shkrim që thërret për lexim dhe i përfshin lexuesit në problemet e kuptimit”*.¹⁸⁸

Studimet kulturore dhe ato letrare nuk përjashtojnë njëra - tjetrën, përkundrazi. Në dobi të letërsisë është që ajo të studiohet si një praktikë kulturore, meqë kjo ofron mundësi për më shumë mënyra të leximit të një vepre letrare, sidomos nëse objekt studimi është teksti letrar si fenomen intertekstual. Edhe studimet kulturore, në qasjet e tyre, nuk kanë pse ta përjashtojnë konceptin e objektit letrar me të cilin merren studimet letrare. Letërsia, si pjesë e rëndësishme e kulturës së një populli, nëpërmjet të narracionit prezanton mënyrën e jetesës, mitet, besimet, shpresat dhe zhgënjimet. Realiteti letrar duke qenë reflektues i një konteksti të caktuar kulturor, luan rolin, jo vetëm të faktorit estetik, por edhe të atij social.

¹⁸⁶ Gani Bobi, *Vepra III -Konteksti i vetëkulturës*, Dukagjini, Pejë, 1997, f. 14.

¹⁸⁷ Zagorka Golubović, *Unë dhe tjetri*, Logos A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2019, f. 159.

¹⁸⁸ Xhonatan Kaler, *Teori letrare*, Era, Prishtinë, 2001, f. 49.

Prandaj, pavarësisht elementit fiktiv, letërsia, përmes personazheve - bartës të veprimit, arrin ta pasqyrojë kohën dhe mjedisin ku ata veprojnë, duke u bërë pasqyrë e mënyrës së jetesës dhe kulturës së një populli. Përmes veprave letrare që vijnë nga mjedise të ndryshme, ne njohim dhe pranojmë dallimet kulturore mes popujve. Pra, letërsia paraqet një dritare që na mundëson ta njohim botën dhe të njihemi nga bota, duke hapur kështu shtegun e njohjes dhe komunikimit ndërkulturore.

Kultura shqiptare, duke u gjetur mes kulturës orientale, si kulturë e një sundimi të gjatë pesëshekullor dhe asaj oksidentale që ka qenë synim i intelektualëve shqiptar, sidomos nga koha e Rilindjes e këtej, ka qenë dhe vazhdon të jetë në komunikim edhe më njërën edhe me kulturën tjetër, sadoqë: “*Midis gjithë vendeve ballkanike, - edhe Rumania, me gjithë idiomën roman të saj, e përjashtuar – Dalmacia e Shqipëria, pastaj Ishujt Jonike janë vendet që kanë qenë të çelura direkt e më tepër ndaj influencës kulturore të Perëndimit*”.¹⁸⁹

Letërsia ka njëkohësisht karakter nacional dhe universal. Karakteri nacional, shpesh, mbrohet nëpërmjet të miteve letrare që prodhohen në mënyrë të vazhdueshme dhe përcillen nga gjenerata në gjeneratë. Derisa materia me të cilën shprehet letërsia, si art i fjalës, e vë në cak karakter e saj më të theksuar nacional në krahasim me artet tjera, përkthimi mundëson shpërthimin e saj jashtë kufive të saj gjuhësor, duke u bërë pronë që fiton karakteri universal, sadoqë: “*Në të vërtetë, sa më shumë të theksohet përbotshmëria e letërsisë, aq më tepër mund të ketë një funksion kombëtar. . . .*”¹⁹⁰

Letërsia, nëpërmjet të krijimit të hetero - imazheve dhe autor - imazheve luan një rol të rëndësishëm në proceset imazhologjike. Pavarësisht se, jo rrallë, si edhe diskursat tjera joletrare, mbështetet në paragjykime dhe stereotipizime, megjithatë falë potencialit të saj retorik dhe kreativ, ajo mund të japë kontribut të rëndësishëm në transformimin e paragjykimeve, gjegjësisht në procesin e destereotipizimit. Raporti i letërsisë, në përgjithësi dhe i letërsisë së popujve ballkanikë ndaj *Tjetrit* është mjaft kompleks, sidomos kur kemi parasysh letërsinë që krijohet në shek. XX, i njohur si shekull i konflikteve të shumta në trojet ballkanike, që nuk mund të krenohen me ndjenjën e tolerancës dhe mirëkuptimit.

Së këtejmi, është e pritshme që edhe pasqyra për *të huajin* në letërsitë e krijuara gjatë këtij shekulli tragjik të mos dallojë shumë nga mënyra si perceptohej, në përgjithësi, *tjetri*, *i huaji*, sidomos ai që jeton pranë nesh e që shihet si sinonim i agresorit, armikut, vjedhësit të lumturisë. Ky perceptim nuk mungon në letërsinë shqipe, sadoqë nuk janë të rralla (krahasuar me letërsitë tjera ballkanike) rastet, kur ballafaqohemi me një rakus imazhologjik tjetërsoj ose rastet kur *e huaja* paraqitet si e bukur, madje edhe kur ajo lidhet me sundimtarin e djeshëm, ashtu siç nuk mungojnë edhe rastet kur ballafaqohemi edhe me një paraqitje superiore të *të huajit*, gjegjësisht raste kur ai paraqitet si pjesëtar i një bote të qytetëruar të cilës, shpesh, shqiptarët ia kanë zili.

Pra, letërsia shqipe i ofron lexuesit të saj një pasqyrë imazhologjiste shumë komplekse. Kjo pasqyrë e ngjeshur me laramani ngjyrash bën që imazhi mbi *tjetrin* në letërsinë tonë, në masë të madhe të dallojë nga ai që europaerëndimorët kanë krijuar rreth Ballkanit dhe për Ballkanin, ku si e bukur perceptohet e kaluara e tij e lashtë dhe natyra e tij, që ka qenë inspirim për shumë krijues të mëdhenj letrar, sidomos romantikë, kurse si e shëmtuar perceptohet e tashmja e këtij gadishulli, si vend i përzierjeve të shumta etnike, fetare e gjuhësore, vend të antagonizmave e luftave.

Pra, imazhi që europaerëndimorët kanë krijuar për Ballkanin paraqet opozitë e asaj që paraqet Europa e qytetëruar. Në letërsinë shqipe, ndjenja e mostolerancës dhe revoltës vjen në shprehje, jo vetëm duke fshikulluar e ironizuar *tjetrin*, qoftë ky *tjetër etnik, kulturor e fetar*, që mund të paraqet kërcënim për gjuhën, besimin, mitet, ritet dhe çdo gjë që mban vulën e identitetit, por në të, shpesh, gjejmë edhe shembuj që dëshmojnë mosdurimin edhe ndaj *tjetrit ideologjik*.

¹⁸⁹ Eqrem Çabej, *Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes*, MÇM, Tiranë, 1994, f. 19.

¹⁹⁰ Xhonatan Kaler, *ibid*, f.46.

Kështu, derisa shqiptarëve në vendin amë, për një periudhë gjysmëshekullore, pozitën e të marginalizuarve ua imponon *tjetri ideologjik*, shqiptarëve jashtë kufirit këtë ua imponon *tjetri etnik, fetar, kulturor*, tjetër ky që i paraqiste ashtu siç i shihte vetë, jo ashtu siç ishin në të vërtetë, duke krijuar kështu një pasqyrë të shtrembëruar për ta. Pra, në letërsinë shqipe sinonim i *tjetrit*, në mjedise të ndryshme ku ajo krijohet, është *tjetërkush*. Fakti se letërsia shqipe krijohet në mjedise të ndryshme dëshmon nevojën që ajo, para se t'i njohë dhe të komunikojë me letërsi tjera, të komunikojë me letërsinë që krijohet brenda hapësirave shqiptare, pra ta njohë veten, gjegjësisht t'i njeh vlerat e veta në aspekt gjithkombëtar. Në të kundërtën, rrezikon të bie pre e provincializmit kulturor.

E krijuar në mjedise të ndryshme, ajo është përballur dhe vazhdon të përballlet me vështirësitë e intrakomunikimit, pavarësisht se ato janë të natyrave të ndryshme. Libri shqip nuk e ka pasë dhe akoma nuk e ka shumë të lehtë depërtimin nga një mjedis lexuesish shqiptar në një tjetër, pavarësisht se vështirësitë a kanë të bëjnë me kufijtë politikë, me censurën ideologjike të një gjysmëshekulli të tërë apo me klimën e përgjithshme dhe krizën që solli tranzicioni i gjatë, që ndikoi në shpërqëndrimi nga vlerat e mirfillta letrare e kulturore.

Komunikimi brendakulturor i letërsisë shqipe është mundësi për të njohur veten dhe për ta prezentuar para të tjerëve, kurse komunikimi ndërkulturor mundësi për të vënë në pah atë që është e veçantë, e dallueshme. Kjo, sidomos, meqë letërsia dhe kultura shqipe, duke qenë e vogël, nuk e ka të lehtë rrugën e ballafaqimit me presionin e kulturave të mëdha, sadoqë çdo kulturë, sado e madhe dhe e zhvilluar të jetë nuk është e mjaftueshme. Ajo ka nevojë të dialogojë dhe komunikojë me kultura tjera, të jetë e hapur ndaj tyre, të merr dhe t'u japë. Pra, çdo kulturë, ashtu si çdo njeri, ka nevojë për praninë e kulturës tjetër, për njohjen e saj dhe prej saj, meqë ajo *tjetër* e plotëson atë, duke ia kujtuar se nuk është e plotë, e përkryer, e mjaftueshme.

Sipas M. Bahtinit, vetëm në sytë e një kulture tjetër, një kulturë e zbulon veten tërësisht, në mënyrë përmbajtësore dhe më të thellë. “... *kultura, si një proces i vazhdueshëm i vetëdijësimit të njeriut për vete dhe për botën në të cilën jeton, është e pamundshme pa një komunikim të lirë e të përhershëm, pa një këmbim të paimponueshëm të vlerave kulturore midis popujve dhe njerëzve*”.¹⁹¹ Sa më mirë ta njohim *Tjetrin* dhe të njihemi prej tij, aq më pak do jemi të prirur drejt stereotipizimeve. Pasqyra joreale dhe e deformuar e tjetrit, sigurisht, pengon vendosjen e raportit korrekt ndaj tjetrit dhe vështirëson procesin e interkulturalizmit.

Përfundim

Letërsia, duke u mbështetur në vlerat humane dhe duke qenë pjesë aktive e procesit të krijimit të kuptimit në kulturë ka mundësi që, nëpërmjet të veprave letrare t'i ikë stereotipizimit, të cilin D. Pazho¹⁹² e përkufizon si *mëtim drejt përgjithësimit* dhe të fokusonet në procesin e destereotipizimit, gjegjësisht qëndrimit korrekt ndaj *tjetrit* dhe *tjetërshmërisë*; të luajnë rol të rëndësishëm në arritjen e qëllimeve etike dhe sociale dhe të dëshmojnë përparësitë e saj në krahasim me projeksionet stereotipe të ofruara nga diskursi tjera. Ne rrethana të globalizmit edhe letërsia si art, ashtu si edhe kultura në përgjithësi, fiton një konotacion të ri, në të cilin interkomunikimi kulturor është domosdoshmëri. Pikërisht ruajtja e frymës dhe sensit kombëtar bën që çdo letërsi nacionale ta ruajë zërin e saj të veçantë në arenën e komunikimit ndërletrar e ndërkulturor.

¹⁹¹ Gani, Bobi, *ibid*, f. 81 – 82.

¹⁹² Даниел, Пажо, *Опита и компаративна книжевност*, Македонска книга, Шкуп, 2002, f. 111.

Referencat

- [1]. Bobi, Gani, *Vepra III -Konteksti I vetëkulturës*, Dukagjini, Pejë, 1997.
- [2]. Çabej, Eqrem, *Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes*, MÇM, Tiranë, 1994.
- [3]. Golubović, Zagorka, *Unë dhe tjetri*, Logos A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2019.
- [4]. Kaler, Xhonatan, *Teori letrare*, Era, Prishtinë, 2001.
- [5]. Пажо, Даниел, *Опита и компаративна книжевност*, Македонска книга, Shkup, 2002.